

Sanajärjestyksen eri tehtävistä

Auli Hakulinen

0. Ennen kuin ryhdyin pitämään kurssia suomen kielen rakenteesta englannin opiskelijoille Jyväskylässä syksyllä 1974, pyysin kurssiin osallistuvia aluksi itse kirjoittamaan paperille ne seikat, jotka heidän mielestään olisi muistettava mainita kuvailtaessa ulkomaalaiselle suomen kielen ominaispiirteitä. Yksi yleisimmistä vastauksista oli maininta siitä, että suomen kielessä sanajärjestys on »vapaa», »väljä» tai »joustava» verrattuna englannin sanajärjestykseen. Tämä on tavallisena rivimiehenä suomea puhuvan käsitys siitä, miten hän äidinkieltensä sanoja järjestää peräkkäin. Tätä käsitystä voi ja on syytäkin tehdä hieman vivahteikkaammaksi ainakin niille ihmisille, jotka aikovat ansaita leipänsä kielityöläisinä. Tarkastelkaamme siis, mitä eri aspekteja tuohon sanajärjestyksemme »väljyyteen» sisältyy.

1. Sormituntumalta voinee sanoa, että pakollisia eli automaattisia sanajärjestystapauksia suomessa on selvästi vähemmän kuin esimerkiksi ruotsissa tai englannissa, sellaisia siis, että sanajärjestystä toiseksi muutettaessa saadaan kielenvastainen ilmaus. Tällaisesta automaattisesta, mitään merkitystä kannattamattomasta sanajärjestyksestä esimerkiksi sopisi ruotsin inversio: jos lauseen alkuun siirretään adverbiaali, verbi siirtyy aivan automaattisesti subjekti-NP:n eteen:

(1) Han kom igår.

(2) Igår kom han.

Sanajärjestyksen muutos ei tuo lauseen merkitykseen mitään lisää. Inversion sanotaan olevan puhdas saattoilmiö; jos sitä ei tehdä, saadaan epäkielipillinen ilmaus.

Koska suomen kielen sanajärjestystä ei ole vielä tyhjentävästi tutkittu, ei ole mahdollista esittää sääntöinä niitä tapauksia, joissa sanajärjestys on kiinteä ja sen muuttaminen siis aiheuttaa käymättömiä ilmauksia. Joitakin esimerkkejä voi silti mainita.

1.1. Sanaluokka voi asettaa rajoituksia järjestykselle. Jokseenkin universaalinen rajoitus, joka siis ei ole vain suomelle tyypillinen, on se ettei anaforinen subjektipronomini voi esiintyä lauseen lopussa. Seuraavat lauseet ovat tästä syystä kielenvastaisia.

(3) *Äkkiä ovesta syöksyi sisälle se.

(4) *Kuka on hän?

1.2. Konstituenttirakenne asettaa tiettyjä rajoituksia sanojen liikuteltavuudelle. Tunnettua on, ettei nominilausekkeen osia voi erottaa toisistaan ilman, että seurauksena on kielenvastaisuus:

(5) **Sen on lähistöllä* yksityinen golfkenttä.

Samoin nominilausekkeeseen sisältyviä sanoja sitoo jokseenkin selvä järjestys:

(6) *Ostan pienemmän sen leivän.¹

1.3. Partisiippi-ilmaukset, puolittain matriisilauseeseen sulautuneet ns. kvasilauseet, pysyttelevät sanajärjestykseltään varsin ahtaissa rajoissa. Ns. attribuuttirakenteen sanajärjestys on täysin kiinteä:

(7) Kasveja syövät eläimet ovat vaarattomia.

(8) *Syövät kasveja eläimet ovat vaarattomia.

Partisiippirakenteesta ei voi siirtää esim. verbi- tai adverbiaaliosaa matriisilauseeseen ilman, että lauseen ymmärrettävyys kärsii liiaksi:

(9) *Mies huomaavan toivoi [pojan tytön].

(10) *Frank Sinatra Palm Springsissä myy [olevan talonsa].

1.4. Lause tai kvasilause konstituenttina ei liiku yhtä vapaasti kuin muut NP:t esimerkiksi silloin kun ne ovat objektina. Verrattakoon seuraavassa lausetta 11 a muihin. Itse asiassa kyse on verbin siirtämisestä lauseen loppuun (vrt. Auli Hakulinen 1974 a); tämä siirto ei käy, milloin objektina on mainitunlainen rakenne.

(11 a) *Kalle* erehdyksensä myönsi.

(11 b) **Kalle* [että marssijat liikenteen pysäyttivät] myönsi.

(11 c) **Kalle* [ostaa uuden auton] aikoo.

2. Sanajärjestyksen käyttäminen kieliopillisen merkityksen ilmaisimena on suomessa niin ikään vähäisempää kuin indoeurooppalaisissa kielissä siitä luonnollisesta syystä, että esim. subjekti ja objekti on tapana erottaa toisistaan sijapäätemerkinä. Niinpä seuraavissa esimerkeissä suomen kielen a- ja b-tapaukset merkitsevät samaa, kun taas englannissa ja ruotsissa sanajärjestyksen muuttaminen on vaikuttanut kieliopillisen merkityksen muuttumiseen.

(12 a) *Kalle* näki *Pekan*.

(12 b) *Pekan* näki *Kalle*.

(13 a) *Kalle* såg *Pelle*.

¹ Attribuuttien sanajärjestyksestä ks. Penttilä 1967 s. 259—267.

- (13 b) Pelle såg Kalle.
 (14 a) Charles saw Peter.
 (14 b) Peter saw Charles.

2.1. Suomessakin on tapauksia, joissa subjektin ja objektin ero ei ilmene sijapäätteestä. Tällöin suomenkin sanajärjestys on sitoutunut kieliopillisen merkityksen ilmaisemiseen. Näin on laita päälauseissa, joiden subjekti on monikon nominatiivissa, objekti monikon »akkusatiivissa», sekä partisippi- ja infinitiivirakenteessa:

- (15 a) Johtajat pettivät sihteeriä.
 (15 b) Sihteeriä pettivät johtajat.
 (16 a) Mies toivoi [pojan huomaavan tytön].
 (16 b) Mies toivoi [tytön huomaavan pojan].
 (17 a) Isäntä käski vieraan syödä.
 (17 b) Isäntä käski syödä vieraan.

2.2. Sanajärjestyksen muuttaminen toiseksi saattaa aiheuttaa tätäkin selvempiä merkityseroja: pronominin ellipsi esimerkiksi aiheuttaa kaksiselitteisyyden anaforisen ja geneerisen tulkinnan välillä; tästä kaksiselitteisyydestä päästään sanajärjestyksestä muuttamalla (vrt. Hakulinen, mts. 150). Tätä eroa havainnollistaa seuraava lausepari.

- (18 a) Lapsi huomasi, ettei pääse ovesta. (Anaforisen pronominin deletio.)
 (18 b) Lapsi huomasi, ettei ovesta pääse. (Geneerinen.)

2.3. Tähän ryhmään kuuluvat myös ns. habittiiviset konstruktiot. Kun näiden sanajärjestyksestä muutetaan, omistamisen tai johonkin kuulumisen merkitys häipyä, kuten käy ilmi seuraavista esimerkeistä:

- (19 a) Matilla on koira.
 (19 b) Koira on Matilla.²
 (20 a) Kaapissa on ovi.
 (20 b) Ovi on kaapissa.

2.4. Silloin kun subjektin ja objektin voi erottaa toisistaan sijapäänteen avulla, ei siis tavallisesti näiden konstituenttien paikkojen vaihtaminen vaikuta lauseen asiasisältöön eikä kieliopilliseen merkitykseen. On kuitenkin tapauksia, jolloin sanajärjestys vaikuttaa merkitystä muuttavasti kaikesta huolimatta.

Jos lauseessa on kielto tai sen nominilausekkeeseen sisältyy sellaisia kvanttoireita kuin *harva*, *moni*, *usea* jne., näiden elementtien vaikutusala (engl. *scope*) vaihtelee sen mukaan, missä kohden lausetta ne sijaitsevat. Niinpä seuraavissa esimerkeissä a- ja b-tapaukset saavat ehdottomasti eri tulkinnan.

² Lause »Tämän kylän paras koira on Matilla» ei ole sanajärjestykseltään neutraali vaan kontrastiivinen, jos se ilmaisee omistamista.

- (21 a) Matti ei petä Jussia. (Petoksen kohde on joku muu.)
 (21 b) Jussia ei petä Matti. (Petoksen tekijä on joku muu.)
 (22 a) Monet miehet rakastavat vain harvoja naisia.
 (22 b) Vain harvoja naisia rakastavat monet miehet.

Tämä sanajärjestyksen käyttäytyminen ei ole sekään yksinomaan suomen kielelle ominainen: kvanttorien suhteen kaikki kielet näkyvät käyttäytyvän samalla tavoin.

Tällainen sanajärjestyksen vaikuttaminen lauseen merkitysisältöön on aiheuttanut generatiivisen kieliopin teoreetikoille paljon päänvaivaa, koska sanajärjestykset nähtäisiin kaikki mielellään suhteellisen myöhäisinä transformaatio sääntöinä, jollaiset eivät saa vaikuttaa lauseen merkitykseen. Koko merkityksenhan tulisi sisältyä jo lauseen semanttiseen peruskuvaukseen. Tässä ei ole aikomukseni paljastaa, miten dilemmasta päästään; tyydyn vain toteamaan, että nämä tapaukset toimivat vedenjakajana ns. chomskyilaisten ja ns. generatiivisten semanttikkojen välillä.

Scope-tapauksiin kuuluvat monet adverbiaalinen siirrosta aiheutuvat merkityserot, kuten esimerkiksi se, että lauseen alkuun siirretty refleksiivipronomini tai possessiivisuffiksi tekee muutoin kaksiselitteisestä lauseesta yksiselitteisen. Tämä käynee ilmi seuraavien esimerkkien a- ja b-tapauksista (vrt. Auli Hakulinen 1974 b).

- (23 a) *Juontaja_i vaati laulajaa_j säestämään itseään_i.*
 (23 b) *Itseään_i juontaja_i vaati laulajaa_j säestämään.*
 (24 a) *Vuojolan emäntä_i edustaa itsevaltiasta viikinkinaista_j kaikessa loistossaan_i.*
 (24 b) *Kaikessa loistossaan_i Vuojolan emäntä_i edustaa itsevaltiasta viikinkinaista_j.*

3. Raja merkitystä kannattavien sanajärjestyksen muutosten ja ns. temaattisten muutosten välillä ei ole selvä. Temaattisilla sanajärjestyssäännöillä tarkoitetaan sellaisia, jotka aiheutuvat lauseen tekstiasemasta: ennestään tuttu asia pyritään sijoittamaan lauseen alkuun, uusi asia taas loppua kohden.³ Sanajärjestyksen avulla voidaan myös osoittaa, onko puhuja samaa mieltä kuin hänen puhekumppaninsa vai haluaako hän ehkä oikaista jotakin toisen sanomaa ja korostaa erityisesti näkemyseroja jne. Siinä määrin kuin sanajärjestystä ei ole kielessä valjastettu joko kiinteäksi (tapaukset edellä kohdassa 1) tai merkitystä kannattavaksi (kohta 2), sitä voi käyttää temaattisiin tarkoituksiin. Englannissa ja ruotsissa tähän tarkoitukseen ei jää riittävästi liikumavaraa sanajärjestyksen keinoissa, ja niinpä näissä kielissä on turvaututtava erilaisiin muihin lausekonstruktioihin konstituenttien järjestyksen

³ Vrt. Lauri Hakulinen 1968 s. 401—.

muuttamiseksi. Tyypillisiä tällaisia lähinnä temaattisiin tarpeisiin käytettäviä konstruktioita ovat passiivi sekä ns. lohkorakenteet.

(25) Charles was seen by Peter. 'Kallen näki Pekka.'

(26) It was Peter who saw Charles. 'Pekka Kallen näki.'

3.1. Selvin tilanteesta riippuva sanajärjestysero, joka ei suoranaisesti vaikuta lauseen merkityssisältöön, on eri lausetyyppien, tavallisesti väite- ja kysymyslauseen erottaminen toisistaan inversion avulla. Ruotsissa ja englannissa riittää tavallisesti pelkkä inversio, suomessa sitä tukemassa käytetään kysymyspartikkeliä.

(27 a) Kalle on tullut kotiin.

(27 b) Onko Kalle tullut kotiin?

Jos suomessa käytetään pelkkää inversiota, lauseesta saadaan inttävä:

(27 c) *On* Kalle tullut kotiin.

Kiinnostavaa on havaita, että inttävä merkitys väistyy tarkistuskysymyksen sävyn tieltä, jos lauseenalkuisen verbin jälkeen liitetäänkin partikkeli *-han*:

(27 d) Onhan Kalle tullut kotiin?

Tämä verbialkuisen lauseen tulkitseminen inttäväksi on niin vallitsevaa, että subjektin puuttuessa neutraaleissa väitelauseissa on välttämättä siirrettävä jokin muu nomini- tai adverbialilauseke verbin edelle, jotta tältä tulkin-
nalta vältyttäisiin. Näin käy etenkin geneerisissä lauseissa: tällöin ratkaisuksi tarjoutuu joko sanajärjestyksen muutos tai etenkin puhekielessä avustava täytesana *sitä*:

(28 a) *Oppii* lukemalla. (Inttävä.)

(28 b) Lukemalla *oppii*.

(28 c) *Sitä oppii* lukemalla.

3.2. Toinen kontekstista riippuva tarve on korostaa lauseenalkuista elementtiä, käyttää ns. kontrastiivista teemaa. Esimerkiksi jos objekti siirretään tavalliselta paikaltaan lauseen alkuun, se saa kontrastiivisen painotuksen:

(29) *Kirjoja* Maija ostaa. (Ei hajuvettä.)

Ensimmäisen konstituentin korostukseen päästään toistakin sääntöä käyttämällä, nimittäin haluttaessa korostaa lauseenalkuista subjektia verbi siirtyä lauseen loppuun. Tästä olikin jo edellä esimerkkilause 11, joka voidaan toistaa tässä:

(11 a) *Kalle* erehdyksensä myönsi.

Toinen tapa saada subjekti-NP korostumaan on sijoittaa se lauseen loppuun, kuten tunnettua on. Tämä keino on ainoa käytettävissä oleva, kun kyseessä on sivulause.

(30) Liikenteen pysäyttivät *marssijat*.

(31) Kalle uskotteli meille, että $\left\{ \begin{array}{l} \text{liikenteen pysäyttivät } \textit{marssijat}. \\ ? \textit{marssijat} \text{ liikenteen pysäyttivät}. \end{array} \right.$

Tässä tapauksessa ei ole niinkään kyseessä korostetun seikan vastakohtaistaminen aikaisemmin mainittuun seikkaan, vaan pikemminkin uuden ja yllättävän seikan tuominen esiin; se tulee liian äkkiä, jos subjekti jää lauseen alkuun.

3.3. Se, miten paljon temaattista liikkumavaraa lauseessa on, riippuu suomessa siitä, millainen lauseen predikaattiverbi on rektioltaan. Jos verbi esiintyy mielellään subjektiita (kuten kausatiiviset *harmittaa*, *pelottaa* jne.), lauseen temaattisesti neutraali muoto voi olla objektiialkuinen (32); jos taas verbi saa lausesubjektin, tunnusmerkitön sanajärjestys on sellainen, jossa adverbiaali aloittaa ja subjekti päättää lauseen (33).

(32) Lasta väsyttää.

(33) Minusta on turhaa, että ruusuissa on piikkejä.

3.4. Jos taas kieliopilliset funktiot ovat vaikeasti määritettävissä, temaattinen rakenne tulee tavallaan primaarisiksi. Tästä on kyse ns. identiteettipredikaatiivien tapauksessa (vrt. Ikola 1973). Sellaisten paljon keskustelua herättäneiden lauseiden kuvaaminen, joita on esimerkissä 34, on mahdollista vain tapauskohtaisesti, konteksti mukaan ottaen.

(34 a) Kuka on tuo mies?

(34 b) Nopein lintu on pääskynen.

(34 c) Maamme paras rikkaus on/ovat metsät.

Toisin kuin Ikola väittää (mts. 71), ei generatiivinen kielioppi selviä tällaisten lauseiden kuvauksesta millään poppakonstilla, toteamalla, että »lauseen merkitys tunnetaan alun perin». Lauseen temaattista rakennetta ei käy arvaileminen tyhjiössä, ilman tekstiyhteyttä. Juuri uutisia tarjoilevat lauseet, siis niin identiteettipredikaatiivilliset kuin myös eksistentiaalilauseet, jäävät vain vajavaisesti ymmärretyiksi, ellemmme tarkastele niitä kontekstissa.

3.5. Kohdassa I oli puhetta siitä, että lauseenvastikkeissa sanajärjestys on kiinteämpi kuin finiittiverbillisissä lauseissa. Temaattisuudesta puheen ollen on aiheellista todeta, että juuri temaattiset sanajärjestyskeinot ovat pääasiallisesti päälauseihin soveltuvia. Lauseen alisteisuus siis rajaa siltä pois monia temaattisia sanajärjestysmahdollisuuksia. Tarkan tutkimuksen toistaiseksi puuttuessa tyydyn esittämään vain jonkin näytteen tästä (vrt. Rahkonen 1974):

- (35) Tulin paikalle, *kun liikenteen marssijat pysäyttivät.
 (36) En usko, *että kaunis on naapurimme.
 (37) Silta on käyttökelvoton, *koska rikkoivat jäät sen keväällä.

4. Runoudessa sanajärjestykseen vaikuttavat muutkin tekijät — mitallisessa runoudessa juuri mitta eli rytmi. En ole selvillä siitä, kuinka runollisen vaikutuksen ruotsalaiseen tekee, jos kielenvastaisesti suoritamme yllä olevan esimerkkilauseen 2 sanajärjestyksen. Suomen kieleen pätee kuitenkin, että useimmat edellä esittämäni säännöt raukeavat, kun lausemateriaalia aletaan käyttää tietyn runomitan vaatimuksien mukaan. Lauseet 4—6 saa tuntumaan varsin sointuvilta, kun sepittää niihin runollisen kehyksen. Näin automaattisesti ei kuitenkaan käy ehkä kaikissa tapauksissa. Näyttää siltä, että esimerkiksi kielenvastaisuudet 8 ja 11 b ovat melko vaikeasti runollistettavissa. Kieliopilliselle merkitykselle runokieli ei mahda mitään — niinpä lauseet 15 ja 16 säilyttävät merkityksensä erilaisissa rytmikuvioissakin. Tämä pitänee paikkansa myös muista merkitykseen vaikuttavista sanajärjestyksen muutoksista. Sen sijaan verbialkuisen lauseen inttävyys katoaa runossa; samoin verbin siirtäminen loppuun ei aiheuta runossa niitä korostuksia, joita puhutussa arkikielessä käytetään:

- (38) *Putos* haavasta lehti, lens polun poikki,
 isä-Jussi kuin ammuttu viitaan *loikki*.

Sivulauseen sanajärjestyksestä koskevat rajoitukset ovat nekin selvästi vain temaattisia: normaalikielessä täysin sopimattomia sanajärjestyksiä voi runossa käyttää, jos rytmi sen sallii tai vaatii:

- (39) Kaunis on kuolla, kun joukkosi eessä urhona kaadut.

5. Olen ottanut esiin sanajärjestyksen tarkastelussani neljä aspektia: järjestyksen pakollisuuden, kytkennät merkitykseen, temaattisuuden sekä tyylikeinot. Mitä on jäänyt jäljelle suomen sanajärjestyksen »väljyydestä»? Ehkä jossain määrin rikastunut käsitys siitä, että kyseessä on useampi kuin yksi ilmiö. Sanajärjestyksestä sääteleviä tekijöitä on kieliopin eri tasoilla niin sanoakseni. Jotkin merkityserot heijastuvat vain sanajärjestyksenä: jotkin muunnokset selittyvät vain lauseen tilanne- tai tekstifunktiosta. Vapautuminen kieliopin moninaisista melko sitovista säännöistä käy vain runouden turvin: tällöin kylläkin vaihdetaan oikeastaan kahleet toisiin.

KIRJALLISUUTTA

- ENKVIST, N. E. 1975. Tekstilinguistiikan peruskäsitteitä. Gaudeamus, Helsinki.
- HAKULINEN, AULI 1974 a. On some movement rules in Finnish. — Papers from the first Scandinavian conference of linguistics. Toim. Östen Dahl. Göteborg.
- 1974 b. Samaviitteiset nominilausekkeet yhdyslauseessa. — Reports on text linguistics: Four papers on text, style and syntax. Toim. Enkvist. Åbo Akademi, Turku.
- HAKULINEN, LAURI 1968. Suomen kielen rakenne ja kehitys. Otava, Keuruu.
- IKOLA, OSMO 1973. Subjekti vai predikatiivi? Eräs lauseenjäsennyksen umpikuja. — Mémoires de la Société Finno-ougrienne 150.
- LINDÉN, EEVA 1963. Kolmannen persoonan possessiivisuffiksin tehtävistä suomen kirjakielissä. — Omaa ja vierasta. Tietolipas 31. SKS, Helsinki.
- PENTTILÄ, AARNI 1967. Attribuuttien järjestyksestä. — Virittäjä s. 259—267.
- RAHKONEN, MATTI 1974. Placeringen av tids-, befintlighets-, riktnings- och sättsadverbialen i svenska och finska satser. Umeå Univ. dept. of linguistics, Publ. N:o 8.

On the different roles of word order

Auli Hakulinen

In this paper, the author discusses four well-known functions of word order with particular reference to Finnish. It is common among laymen — and among language teachers one might add — to think of word order in Finnish as being »free». This opinion is being challenged here, or at least the picture made a bit more complicated.

The four types in question are as follows: 1. Word order can be bound, and if it is changed, the result will be ungrammatical. This is true of Finnish as far as the inner structure of a NP is concerned (with the head being always constituent final), in so called quasi-clauses (*non-finite clauses*); and when a clause is embedded e.g. in an object position, it is not free to move like other object NPs. (Examples 1—11.) 2. Word order can carry (grammatical) meaning. This is the case when case endings do not manage to differentiate between two structures, e.g. *Johtajat pettivät sihteereit* 'The bosses deceived the secretaries' vs. *Sihteerit pettivät johtajat* 'The secretaries deceived the bosses.' Other cases to be

included in this group are the issues with the scopes of quantifiers, and pronominal references. (Examples 15—24.) 3. To the extent that word order is not caught up by the previous two functions, it can be used for thematic purpose. This way of employing word order is more prolific in Finnish than in e.g. Indo-European languages, and thence comes possibly the idea of the »freedom» of word order in Finnish. The limits to thematic movements are due to the types of government the verb can have, and to the relative structural position of the clause in question: whether it is a main clause or a subordinated one. Examples are given of these instances. (Examples 28—37.) 4. Another type of freedom of word order is being met in the realm of metric poetry. Not all the restrictions of word order can be broken on the demands of the rhythmic patterns, but most of them can. Similarly, many thematic options and shades of meaning are being cancelled or overrun by stylistic word order: these two don't seem to co-exist.

Osoite:

Address:

Tekstilingvistiikan tutkimusryhmä

Åbo Akademi

SF-20500 Turku 50